

УДК94(477):316.472

ГРОМАДЯНСЬКА РЕЛІГІЯ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ПОСТМАЙДАННОГО СУСПІЛЬСТВА

Слубська А.Я.

Буковинський державний медичний університет, Україна, Чернівці

Розглянуто специфіку та тенденції розгортання автентичної української моделі громадянської релігії в контексті постмайданних реалій. З застосуванням полідисциплінарної методології подано аналіз головних ідей, форм, завдань і наслідків функціонування громадянської релігії, яка суттєво трансформувала парадигму відносин між державою та громадянським суспільством в релігійній сфері, яка склалася в пострадянський період. Показано специфіку розуміння поняття «громадянська релігія» в релігієзнавстві. Доведено необхідність релігієзнавчого моніторингу цього неоднозначного явища, яке постає в Україні на тлі формування політичної нації.

Ключові слова: громадянська релігія, держава, громадянське суспільство, трансформації, політична нація.

Слубская А.Я. Гражданская религия как феномен украинского постмайданного общества / Буковинский государственный медицинский институт, Украина, Черновцы

Рассмотрена специфика и тенденции развертывания автентичной украинской модели гражданской религии в контексте постмайданных реалий. С применением полидисциплинарной методологии представлен анализ основных идей, форм, задач и последствий функционирования гражданской религии существенно трансформировавшей парадигму отношений между государством и

гражданским обществом в религиозной сфере, сложившуюся в постсоветский период. Показана специфика интерпретации понятия «гражданская религия» в религиоведении. Доказана необходимость религиоведческого мониторинга этого неоднозначного явления, возникающего в Украине на фоне формирования политической нации.

Ключевые слова: гражданская религия, государство, гражданское общество, трансформации, политическая нация.

Slubska A. Y. Civil religion as a phenomenon of Ukrainian postmaydan society / Bukovina State Medical University, Ukraine, Chernivtsy

The article showed the specificity and trends of deployment of the authentic model of Ukrainian civil religion in the context of postmaydan realities. With the use of multidisciplinary methodology is presented an analysis of the main ideas, forms, tasks and functioning of the consequences of civil religion, which significantly transformed the paradigm of relations between the state and civil society in the religious sphere, that has developed in the post-Soviet period. The specifics of understanding the concept of "civil religion" in religious studies is showed, as well as the necessity of religion monitoring this ambiguous phenomenon, which appears in Ukraine against the background of the formation of a political nation.

Key words: civil religion, the state, civil society, the transformation of the political nation.

Вступ. За двадцять п'ять років розвитку незалежної української держави сформувалася принципово відмінна від попередньої радянської модель державно-церковних відносин та її інституції. Україна стала поліконфесійною країною з демократичною законодавчих систем правових та державних гарантій свободи совісті

та забезпечення однакових умов діяльності релігійних організацій. Релігійні організації відіграли значну роль у формуванні в Україні громадянського суспільства. Революція Гідності та події на Майдані Незалежності в Києві стали поштовхом для формування принципово нових взаємин між суспільством, релігійними організаціями та державою. З'явилися всі підстави говорити про формування в Україні національної моделі громадянської релігії, феномен якої вимагає філософсько-релігієзнавчого аналізу в теоретичній площині.

Дослідження форм і виявів громадянської релігії в контексті сучасних українських реалій має суспільно-практичну актуальність, адже громадянська релігія перебирає на себе функції морального арбітра в складних процесах очищення державної влади та побудови нової України, інтегрованої в Європейске співтовариство, який чітко виявляє та «точки напруги» у державно-суспільних відносинах і громадському житті і намагається їх вирішувати релігійними засобами, апелюючи до вищих моральних цінностей та духовних ідеалів українців як політичної нації. Ці процеси потребують системного філософсько-релігієзнавчого аналізу.

В досліджуваній період в Україні сформовано державні структури, мережу науково-дослідних та аналітичних інституцій, які займаються проблемами суспільно-конфесійних взаємин, виникли громадські організації, що сприяють толерантизації міжконфесійних відносин, рівності релігій та свободі совісті. Громадянська релігія постала своєрідною «третьою силою» «совістю суспільства», яка намагається стояти вище корпоративних інтересів кожної з означених структур, створити громадянську Церкву, яка б долала всі світські та релігійні міжінституційні кордони задля вищої мети – об'єднання українського суспільства на шляху збереження суверенітету та територіальної цілісності країни та розбудови сучасної європейської держави.

Причини, процес розгортання та тенденції розвитку цього суспільного процесу має стати предметом філософсько-релігієзнавчого аналізу.

Наявність історичних свідчень та законодавчих документів, соціологічних, політологічних і релігієзнавчих розвідок спорідненої тематики засвідчує можливість проведення комплексного філософсько-релігієзнавчого дослідження форм і виявів громадянської релігії у сучасній Україні на основі нових концептуально-теоретичних та науково-методологічних підходів, яке сприятиме розробленню практичних рекомендацій для вирішення сучасних проблем релігійними інституціями та громадянським суспільством.

Метою статті є аналіз форм, завдань і наслідків функціонування громадянської релігії в контексті реалій України після Революції Гідності, що дозволить концептуально переосмислити сучасну парадигму відносин між державою та громадянським суспільством в релігійній сфері.

Об'єктом аналізу є взаємини у тричленній структурі «державна – релігійні інституції – громадянське суспільство» в незалежній Україні. **Предметом** – специфіка та тенденції розгортання української моделі громадянської релігії в контексті постмайданних реалій.

Спектр досліджуваних проблем та ракурс їх постановки на перетині предметних полів релігієзнавства та соціальної філософії, політології, новітньої історії України, соціології спонукає до застосування полідисциплінарної методології. Методологічною основою дослідження є парадигмальні принципи академічного релігієзнавства: принцип об'єктивності, історизму, світоглядного плюралізму та конфесійної незаангажованості, багатофакторності, системності, які уможливають простеження ґенези та виявів громадянської релігії в сучасних українських реаліях, визначення причин та механізмів цього явища, а також виявлення тенденції його

подальшого розвитку. Застосування принципів детермінізму, взаємодії зовнішнього й внутрішнього, об'єктивного та суб'єктивного для визначення внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків і причинної значущості феноменів громадянського суспільства періоду після Майдану уможлиблює усебічне дослідження чинників формування діючої моделі громадянської релігії та її форм. При конструюванні авторської концепції розвитку громадянської релігії в сучасній Україні враховано західний (праці Е. Дюркгейма, Р. Белли, Т. Парсонса, Р. Мертоната ін.) та російський (статті В. Легойди, Р. Лункіна) студійний досвід та українська національна парадигма (дослідження І. Богачевської, С. Здіорука, С. Хрипка, М. Рибачука, О. Горкуші, М. Галіченка, Л. Филипович тощо).

Виклад основного матеріалу. Під громадянською (суспільною, або політичною) релігією в сучасній науці розуміється масове прийняття людьми комплексу релігійно-політичних поглядів і уявлень, пов'язаних з історією нації та її призначенням. Термін «громадянська релігія» серед релігієзнавців вважається не досить адекватним, тому потрібно чітко окреслити, який смисл ми вкладаємо в нього.

Поняття «громадянської релігії», введене в сучасні суспільні науки Р. Беллою, сходить до розуміння релігії Е. Дюркгеймом, який, зазначав, що будь-яке суспільство не може існувати без набору сакральних цінностей, що охоплюють більш (в архаїчних суспільствах) або менш (в сучасних суспільствах) значну частину суспільної свідомості й позначаються як «колективна свідомість» [1, с. 80]. Французький соціолог неодноразово підкреслював винятково важливу соціальну роль релігії, подібність або тотожність соціальних функцій релігійних і світських (громадянських) культів, неможливості існування суспільства без ідеалів, оскільки переконання, символи, ритуали та інститути, що легітимують соціальну систему, створюють соціальну солідарність і

мобілізують ту чи іншу спільноту на досягнення загальних політичних цілей. Він стверджував, зокрема, що в індустріальних суспільствах, що пережили секуляризацію традиційних релігій, національні символи та ритуали виконують ту ж функцію забезпечення соціальної солідарності, що й релігія.

Відзначаючи, що головною функціональною вимогою до взаємин між суспільством і культурної системою є «легітимація нормативного порядку суспільства», Т. Парсонс в руслі поглядів Е. Дюркгейма підкреслював: «При цьому система легітимації ... завжди визначається ставленням до вищої реальності. Це означає, що її засновки завжди мають в деякому сенсі релігійний характер» [2, с. 13].

Не зважаючи на те, що концепція Р. Белли активно критикувалася як в США, так і європейськими вченими, зокрема, за соціальну недиференційованість, вона інтенсивно використовується в громадсько-політичному дискурсі пострадянських країн, а також соціологами, політологами, філософами та релігієзнавцями в контексті дослідження балканської релігійно-політичної ситуації, ідеологеми «Русский мір» та її ролі в релігійному житті пострадянських країн, а також в аналізі релігійно-політичного життя України після Революції Гідності 2013 р.

Однак ми неминуче стикаємося зі складною або навіть нерозв'язною методологічною проблемою, на яку вказують філософи-релігієзнавці, які вказують на релігієзнавчу некоректність терміну «громадянська релігія». Ми поділяємо точку зору В. Легойди, який в своїх статтях підкреслює, що можливість відповіді на дане питання безпосередньо залежить від визначення поняття «релігія». Якщо визнати, що роль Церкви в американській релігії грає нація, то описаний Р. Белою в американському контексті суспільний феномен безумовно є релігією в дюркгеймівській системі координат [4, с. 230-

231]. В. Легойда слушно зауважує, що концепція громадянської релігії, запропонована Р. Белою для США, «є якісним науково-теоретичним узагальненням, що описує специфічне явище, що знаходиться на стику духовної і політичної культури США, а також можуть застосовуватися до аналізу релігійно-політичних феноменів в інших культурах»[5].

Теологічний енциклопедичний словник підкреслює наступні базові риси громадянської релігії: «Поняття громадянської релігії (її називають також громадської чи політичної) передбачає масове прийняття людьми комплексу релігійно-політичних поглядів і уявлень, пов'язаних з історією нації та її призначенням. Громадянська релігія здійснює зв'язок суспільства зі сферою безумовного сенсу, сприяє самоінтерпретації цього суспільства й функціонує в якості символічної структури, що інтегрує дане суспільство. Це «оперативна релігія» суспільства (У. Герберг), система ритуалів, символів, цінностей, норм і форм вірності, яка функціонує в житті суспільства й забезпечує його всеохоплюючим почуттям єдності, що виходить за межі всіх внутрішніх конфліктів і розбіжностей»[5].

«Громадянська» віра повинна в певному сенсі бути незалежною від Церкви, як такої, інакше вона буде лише виходить від церковної ієрархії легітимацією держави, тоді як громадянська релігія повинна бути справді «релігією», в іншому випадку вона перетвориться на секулярний націоналізм (Ф. Хаммонд).

Якщо редукувати змістовну сторону громадянської релігії і представити її у вигляді елементарних складових, то можна сказати наступне: значення громадянської релігії проявляється в тому, що держава використовує консенсус релігійних почуттів, понять і символів прямо або побічно, свідомо чи несвідомо для своїх політичних цілей. Деякі коментатори розглядають це як «загальну» релігійну віру, протиставляючи її «приватній» вірі сектантських або конфесійних і

деномінаційних груп, які можуть розраховувати на лояльність і підтримку лише невеликої частки населення своєї країни [5].

Громадянська релігія сполучає суспільство зі сферою сакральних, безумовних цінностей та смислів, сприяє суспільній самоідентифікації і функціонує в якості інтегруючої його символічної структури. Під це визначення підпадає безпрецедентний зліт національної самосвідомості українців, безумовна сакралізація ними національних державних символів – гімна і прапора, переосмислення широкими верствами населення традиційних радикально-націоналістичних гасел в контексті поліетнічної та полірелігійної політичної нації. Усвідомлення необхідності захисту «своєї, Богом даної, землі» консолідувало українських громадян навколо комплексу національно-патріотичних ідей (сакралізація незалежності української держави, перспектива побудови європейської демократичної держави та інтеграція в європейський культурно-економічний простір, чітка національна самоідентифікація та вшанування власної історії та культурних традицій). Є всі підстави стверджувати, що цей комплекс ідей є основою громадянської релігії українців, яка консолідує суспільство в складні часи економічної скрути та воєнних дій на сході країни.

Громадянська релігія в сучасній Україні дещо вища за будь-яку конфесію чи релігійне об'єднання. Це доводиться зростанням кількості спільних «міжцерковних та міжрелігійних» заходів всеукраїнського й регіонального рівня (спільні молитви за Україну, за примирення, вшанування героїв Небесної Сотні та загиблих в АТО, благодійницька та волонтерська робота тощо).

Відмінною рисою громадянської релігії є її певний зв'язок з державною владою, яку вона виправдовує та релігійно легітимує. Проте вона все ж-таки виходить за межі влади, зосереджується на абсолютних умовах її існування й створює, таким чином, основу для

критики можновладців та державних функціонерів. «Загравання» окремих державних, або ж політичних, сил з громадянською релігією, в сучасних українських реаліях практично неможливе, і це робить її одним з потужних інструментів прямої демократії.

Якщо зробити спробу моделювання виявів української громадянської релігії, то, на підставі теоретичних узагальнень В. Легойди [3], які ми проілюстрували українськими прикладами, на символічному рівні аксіоматика громадянської релігії в Україні реалізується в наступних символах:

I. Ідеальні символи:

1. Вербальні:

а) сакральні тексти: Конституція України, Декларація про державний суверенітет України;

б) особлива публічна політична риторика («З нами Бог і Україна, «Боритесь - і поборете, нам Бог помагає»), яка використовується в промовах президентів, їх зверненнях до народу, публічних виступах політичних лідерів тощо;

в) «понятійна» символіка («Вільна Україна», «Своя, Богом дана земля», «Воля або Смерть», «Євромайдан», «Небесна Сотня» тощо).

2. Невербальні: український прапор, малий герб (тризуб), посада президента тощо.

II. Матеріальні символи: це, перш за все, Майдан Незалежності, алея Небесної сотні, меморіали Небесній Сотні тощо.

В особливу групу можна виділити людей, які є символами національної культури: борці за Незалежність (Степан Бандера, Роман Шухевич та воїни УПА тощо), громадські діячі (Пилип Орлик, кирило-

мефодіївці), письменники (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка тощо) та державні діячі (Іван Мазепа, Михайло Грушевський тощо) минулого та сьогодення (герої Небесної сотні, льотчиця Надія Савченкой герої АТО та інші).

Ідеологія, що лежить в основі української моделі громадянської релігії, приблизно укладається в наступну схему:

- існує Бог;
- Його волею українці живуть на своїй землі й здобули Незалежність;
- У боротьбі за Незалежність (територіальну цілісність та суверенитет), Бог на боці українців, Він зберігає Україну для українців;
- Божою волею українці переможуть та побудують сильну, незалежну, заможну європейську державу;
- нація – головне джерело самоідентифікації для українців як у політичному, так і в духовному сенсі.

Процеси розгортання громадянської релігії в Україні тісно пов'язані з процесом остаточної декомунізації суспільства. Можна стверджувати, що ідеологія громадянської релігії заповнює собою ідеологічний вакуум, що утворився в суспільстві після розпаду СРСР.

Українська модель громадянської релігії, попри всі закиди російських аналітиків щодо її «націоналізму та шовінізму», принципово відрізняється від того феномену, який називають цим терміном у Росії, оскільки не прив'язана до певної конфесії, не насаджується «зверху» державними структурами, є ситуативним інструментом прямої демократії, що руйнує міжетнічні та міжконфесійні кордони на тлі толерантних міжконфесійних відносин, побудованих на законодавчих гарантіях рівності прав всіх релігій в державі.

Висновки. Модель громадянської релігії українського типу остаточно не сформована, проте дозволяє вважати її автентичною. Процес її формування триває на наших очах і потребує постійного релігієзнавчого моніторингу.

Громадянська релігія в Україні суттєво трансформувала як суспільно-релігійні, так і державно-релігійні відносини, створила унікальні суспільні умови для вирішення низки застарілих конфліктів в релігійній сфері, зокрема для об'єднання розколотих православних Церков в єдину Помісну Церкву, та консолідації нації навколо вищих духовних та моральних цінностей. Громадянська релігія Майдану зламала низку стереотипів щодо неможливості консолідації та конструктивного співробітництва різних релігійних деномінацій показавши всьому світу приклади співробітництва на Майдані та в зоні АТО мусульман та християн, іудеїв та буддистів.

Поява в Україні на тлі революційних подій громадянської релігії засвідчує зрілість українців як політичної нації, підсумовує складний та тривалий період відродження релігійного поля та формування державно-суспільно-церковних відносин в незалежній Україні, а також відкриває перспективу для формування духовно єдиної поліконфесійної нації.

Література:

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Пер. с фр. и послесловие Л.Б. Гофмана./ Эмиль Дюркгейм. – М.: Наука, 1991. – 576 с.

2. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Толкот Парсонс// Теоретическая социология. Антология. В 2 ч. /Пер. с англ., фр., нем., ит. Сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. – М.: Книжный дом «Университет», 2002.– 424 с.

3. Легойда В. Гражданская религия: pro et contra/ Владимир Легойда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.religare.ru/2_1555.html

4. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология / Сост. А.Н. Красникова. – М., Канон+, 1998. – С. 175–231.

5. Гражданская религия // Теологический энциклопедический словарь [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.e-reading.club/chapter.php/1019662/376/Elvell_-_Teologicheskii_enceklopedicheskiy_slovar.html

References:

1. Dyurkgeym E. O razdelenii obschestvennogo truda. Metod sotsiologii. Per. s fr. i posleslovie L.B. Gofmana. / Emil Dyurkgeym. – М.: Nauka, 1991. – 576 s.

2. Parsons T. Ponyatie obschestva: komponentyi i ih vzaimootnosheniya / Tolkot Parsons // Teoreticheskaya sotsiologiya. Antologiya. V 2 ch. /Per. s angl., fr., nem., it. Sost. i obsch. red. S. P. Bankovskoy. – М.: Knizhnyiy dom «Universitet», 2002. – 424 s.

3. Legoyda V. Grazhdanskaya religiya: pro et contra / Vladimir Legoyda [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.religare.ru/2_1555.html

4. Dyurkgeym E. Elementarnyye formy religioznoy zhizni. // Mistika. Religiya. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedeniya. Antologiya / Sost. A.N. Krasnikova. – М., Kanon , 1998. – С. 175–231.

5. Grazhdanskaya religiya // Teologicheskii entsiklopedicheskiy slovar [Elektronnyiy resurs] – Rezhim dostupa: http://www.e-reading.club/chapter.php/1019662/376/Elvell_-_Teologicheskii_enceklopedicheskiy_slovar.html.